

Ольга Літінська

ЛІТІНСЬКА Ольга Юрійвна — аспірантка кафедри теоретичної і практичної філософії філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сфера наукових інтересів — антична філософія, скептицизм.

ОСОБЛИВОСТІ ФІЛОСОФСЬКОЇ МОВИ ПІРРОНА ЕЛІДСЬКОГО

Постановка проблеми. Стаття присвячена проблемі реконструкції філософського вчення Піррона Елідського, зокрема питанню тлумачення розрізнених відомостей, які надаються Діогеном Лаертським, та їх зіставленню з викладом Аристокла. У роботі показано, що пірронізм, який традиційно розуміється як перший та найрадикальніший варіант скептицизму, значно відрізняється від наступних скептичних концепцій, і що Піррону властива власна філософська мова, яку слід розглядати як самостійне й певною мірою самодостатнє явище.

Стаття піднімає важливе питання щодо підстав історико-філософського обговорення скептицизму, що й визначає *актуальність* дослідження.

Мета дослідження полягає у визначенні деяких особливостей філософського вчення Піррона та сприянні проясненню загальної та суперечливої картини його філософствування, створеної різними доксографами. Водночас ми порушуємо питання щодо «пірронівського лексикону» — сукупності понять і термінів, характерної для філософського дискурсу Піррона та його найближчих учнів.

Більшість досліджень, присвячених Піррону Елідському (365 — 270 рр. до н. е.) і його філософському почину,

---

Панорама історико-філософської думки

скептицизму, містять методологічні зауваження щодо фрагментарності та вторинності джерел, а також щодо відсутності критичного аналізу розрізнених свідочств. Той факт, що ми не маємо жодного фрагмента, написаного самим Пірроном, і припущення щодо того, що він зовсім нічого не писав, перетворюють дослідження витоків скептичної філософії на справжню джерелознавчу і герменевтичну проблему. Вихідним матеріалом основних реконструкцій [див., напр.: 7, 8] є перекази та тлумачення, які належать учневі Піррона — Тімону з Фліунта. Але навіть ці свідочства не можуть незаперечно вважатися надійними: частково цьому заважає стиль письма Тімона, який «спеціалізувався» на сатиричних нотатках, присвячених різним філософам, і звеличенні вчителя (знамениті «Силли» — яскравий приклад цього), а частково — фрагментарність, з якою ці замітки дійшли до наших днів. Основними письмовими джерелами, які зберегли або свідочства Тімона, або біографічні відомості Антигона Карістського (автора книги «Про Піррона») є *Vitae philosophorum* Діогена Лаертського, *Pyrrhoniae hypotyposes* Секста Емпірика і *Peri philosophias* Аристокла. З трьох вказаних трактатів найбільшою популярністю користується твір Діогена Лаертського. У певному розумінні, популярність твору «Про життя, учення і вислови знаменитих філософів» відповідає статусу тексту, у якому відсутність впорядкованого викладу філософських концепцій цілком компенсується анекдотами з життя самих філософів. Незважаючи на всю критику, якій неодноразово піддавався Діоген Лаертський і його описовий метод, що характеризується повною відсутністю продуманої системи [див.: 3, с. 79], трактат залишається одним з основних джерел, що визначили сучасне бачення ранньої античної філософії.

У контексті нашого обговорення особливий інтерес становить робота Р. Бетта «Піррон: його попередники і спадщина» [див.: 6]. У цьому дослідженні висувається і

пропонується до обговорення теза про те, що Піррон, «батько скептицизму», не був скептиком у звичному смислі цього слова, оскільки учення Піррона не стосувалося епістемологічних питань. Намагаючись довести цю точку зору, Бетт звертається до проблеми вибору свідоцтв учення Піррона і ставить питання щодо міри довіри до них. На його думку, найбільш надійним джерелом є повідомлення Тімона, що збереглося як частина *Peri philosophias* Аристокла [*Eusebius. Praeparatio Evangelica XIV.17-21*]. Інші ж свідоцтва, включаючи Діогена Лаертського, «плутають» Піррона з пізнішими скептиками і заважають розумінню його філософії. Спираючись виключно на відомості Аристокла, Бетт формує словник філософської мови Піррона, що складається з двох основних груп понять: 1) *adiaphora*, *astathmēta* і *anepikrita* (характеристики речі — невідмітна від інших, мінлива і невизначена); 2) *aphasia* і *ataraxia* (безмовність і безтурботність) — результат належного ставлення до речей). Концепція Бетта базується на онтологічному прочитанні першої групи лексем: Піррон тут говорить не про пізнавальні можливості людини відносно навколишніх речей, а про їх устрій, внутрішню буттєву визначеність, яка не припускає пізнавальної активності і руху назустріч тому, хто пізнає. Бетт не бачить взаємозв'язку між пірронівським поняттям *aphasia* і поняттям *epochē* («утримання від думок» — основний концепт пізнього скептицизму). Згідно його трактування, на відміну від *epochē* як спеціального прийому рішення догматичних суперечок (наприклад, в *Adversus mathematicos* Секста Емпірика саме *epochē* підбиває підсумок різноманітним догматичним дискусіям), *aphasia* вживається Пірроном у значенні «подив» (*astonishment*) [6, р. 38]. На наш погляд, таке тлумачення, що головним чином спирається на усереднене словникове значення лексеми, є досить сумнівним, оскільки ніяк не співвідноситься зі смислом *ataraxia* (безтурботність) — кінцевою метою пірроністичних філософських вправ. Вочевидь, *aphasia* все ж

Панорама історико-філософської думки

таки означає безмовність, самоочевидну непотрібність розмов у перспективі мінливого світу. Бетт також вказує на ту обставину, що вислів Піррона «ep' isēs» (рівною мірою, однаково) [див.: *Eusebius Praep. Evang. XIV.18.3*] не може бути прирівняно до пізнішого скептичного концепту *isostheneia* — рівносильність протилежних аргументів. У даному випадку пірронівське «ep' isēs» означає, що три характеристики речі (*adiaphora*, *astathmēta* і *anepikrita*) властиві їй у рівному обсязі, що жодна з них не домінує, іншими словами, ми не можемо сказати, що річ більш мінлива, ніж невизначена і т.п.

Таким чином, Бетт не просто констатує виразну відмінність «скептицизму» Піррона від «скептицизму» епістемологічного напрямку, але й встановлює специфіку відповідної відмінності на рівні філософського лексикону. Для пізніших скептичних учень ключовими виявляються поняття і прийоми філософствування, які зовсім відсутні у Піррона. Проте якщо ми продовжимо наслідувати Бетта і розглядатимемо Піррона виключно в контексті Аристокла, не беручи до уваги інші свідчення, то у результаті ми отримаємо вкрай бідну картину пірронізму, якій бракуватиме багатьох важливих деталей, у тому числі і тих пояснень, які давали філософи, що вважали себе послідовниками Піррона. Так, Секст Емпірик говорить, що Піррон «підійшов до питань скепсису наочніше (*sōmatikōteron*) і ясніше за своїх попередників» [5, с. 208]. Буквально *sōmatikōteron* означає «тілесно», «у фізичному сенсі» — тут, найімовірніше, Секст Емпірик указує на життєвий сенс учення Піррона, сенс, який втрачається при однозначному онтологічному прочитанні. За Секстом, ставлення Піррона до життя і життєвих проблем було зразком скептичної досконалості: він не висловлював ніяких догм, був майстерним у філософських бесідах і жив тихим, спокійним життям, позбавленим неспокою. Таким чином, життєво-практичний погляд Секста на учення Піррона примушує засумніватися в доцільності як епістемологічних, так і онтологічних інтерпретацій пірронізму.

Незважаючи на те, що багато дослідників античного скептицизму (включаючи Бетта) з недовірою ставляться до свідоцтв Діогена Лаертського, саме йому належить найповніший опис пірронізму як життєвої (або тілесної) практики. Звернення до *Vitae philosophorum* дозволяє певним чином урізноманітнити тривалу дискусію щодо природи античного скептицизму.

У дев'ятому розділі трактату Діоген Лаертській, у притаманному йому стилі, повідомляє безліч розрізнених даних про життя й учення Піррона. Текст розділу можна умовно поділити на дві частини: перша є зведенням різних джерел (Антигон Каристський, Енезідем, Тімон, Нуменій та інші) (*Diog. Laert. Vit. Phil. IX.11.61-74*), друга, цілком запозичена з Секста Емпірика, переважно присвячена скептичним тропам та проблемі критерію істинності (*Diog. Laert. Vit. Phil. IX.11.74-109*).

Уривок *IX.11.61-74* є основним джерелом нашого розгляду (запозичення з Секста присвячені не стільки Піррону, скільки викладу скептичної тропології Енезідема). Цей уривок досить складно назвати зв'язним викладом пірронізму або життєписом Піррона: тут ми маємо справу з цілою низкою сюжетних ліній, які можуть раптово переривати одна одну або обриватися, створюючи враження зламаної і незавершеної оповіді. Визначається, принаймні, чотири сюжети: 1) «учення», 2) «біографія», 3) «поведінка і життєвий устрій», 4) «послідовники». Особливий статус також надається окремим фразам, маркованим як слова, вимовлені самим Пірроном.

На думку О.Ф. Лосєва, основний принцип філософії Піррона викладений у Діогена Лаертського достатньо ясно і детально та формулюється таким чином: «Оскільки все тече і змінюється, то згідно вченню скептиків ні про що взагалі нічого сказати не можна. Усі говорять не про те, що дійсно є, але тільки про те, що їм здається, звідки і виникає та загальна суперечність думок, що заважає визнати щось як істину і щось як брехню» [3, с. 66].

Сюжет, умовно названий нами «учення», розгортається Діогеном Лаертським, спираючись на три свідoctва.

Перше належить Асканію Абдерському: «[...] він і вивів свою гідну філософію, затвердивши незабагненність (*akatalēpsia*) і стриманість (*epochē*) особливого роду [...]. Він нічого не називав ні прегарним, ні потворним, ні справедливим, ні несправедливим і взагалі вважав, що істинно ніщо не існує (*pantōn mēden einai tē alētheia*), а людські вчинки керуються лише законом і звичаєм, — бо ніщо не є більшою мірою одне, ніж інше» [2, с. 352]. Поняття *epochē* не є терміном філософії Піррона. У даному уривку, як це впливає з контексту, *epochē* за смислом заміщує «безмовність» (*aphasia*): «стриманість особливого роду» пояснюється як *uden gar ephaskev ute [...]* — «неговір», мовчання. Поняття «незабагненність» (*akatalēpsia*) не співвідноситься з жодним з концептів, відомих нам за викладом Аристокла. «Незабагненність» є лише одним з можливих перекладів *akatalēpsia*, у грецькій мові це слово не має такого вираженого гносеологічного забарвлення як українське «непізнаваність» («незабагненність»). *Akatalēpsia* буквально означає «не-захопленість» і описує сферу відчуттів. Отже, стан акаталепсії може бути проінтерпретовано як стан тотальної нечуттєвості або несприйнятливості, причиною якого є та обставина, що нічого істинного, явленого, відкритого для пізнання, за Пірроном, не існує.

Другим джерелом, про яке згадує Діоген Лаертський, є «Вступ до Піррону» Енезідема. Енезідему приписується два повідомлення: 1) «Утім, Енезідем говорить, що утримання від суджень (*tēs epochēs logon*) було для нього правилом тільки у філософії, у окремих же випадках він зовсім не був необачним (*aproopatōs*)» [2, с. 352]. 2) «Таким чином, пірронівське міркування є звітом про те, що здається і яким-небудь чином мислиться, унаслідок чого все зі всім співвідноситься, порівнюється, і виявляється багато неправильного і безладного» [2, с. 357]. У першому фрагменті знов згадується

еросчē як філософський метод Піррона. У цьому випадку найбільший інтерес становить співвідношення «утримання від суджень» і «необачності» (аргооратōс). Енезідем говорить так, ніби еросчē і аргооратōс є синонімами. Що зв'язує ці поняття? Якщо еросчē — це філософська необачність або, кажучи іншими словами, небачення того, що знаходиться перед очима, то Енезідем, найімовірніше, говорить тут про ту ж akatalēpsia, замінюючи, проте, це поняття терміном еросчē. У другому уривку Енезідем говорить про виявлення неправильних і невпорядкованих думок, що стосуються всього мислимого. Фрагмент завершує фраза, яку слід розглядати як коротке резюме скептичного учення: «Показуючи ці суперечності в розгляді, вони на кожную переконливість (peitheī) предмету (pragmata) знаходять [іншу] таку ж, що відмінняє її. А переконливістю (peithein) вони вважають те, що згідно з відчуттями те, що ніколи або зрідка змінює свій вигляд, те, що прийняте звичаєм, те, що визначене законами, те, що приносить задоволення, те, що викликає здивування» [2, с. 357]. Даний уривок повністю присвячений поняттю peitheī (похідне від дієслова peihtō — переконувати, умовляти, довірятися), яке не зустрічається у викладі Аристокла і взагалі не характерне для відомого нам скептичного дискурсу — Секст Емпірик ніде не використовує це слово у якості спеціального терміну. Похідні від peihtō фігурують тільки в декількох фрагментах Тімона. «Переконливість предмету», на наш погляд, не є точним перекладом пасажу, адже у цьому уривку peitheī у найзагальнішому сенсі означає «те, що може бути сказаним про предмет», «те, що мовиться про річ». Таке тлумачення, по-перше, може бути підтвержене словниковим значенням дієслова peihtō, що вказує на процес мовлення і досягнення згоди або переконання завдяки розмові. По-друге, у визначенні, яке пропонує Діоген, peitheī роз'яснюється як «прикмета», — образ, що приймається і визнається, зовнішність речі, — як те, завдяки чому річ пізнається і

Панорама історико-філософської думки

відрізняється від інших, але в той же час про цю «прикмету» мовиться, що вона *звучить* разом з відчуттям речі (aisthēsin symphōvōs), отже reithei, у даному випадку, може тлумачитися як поняття, що заміщує у цій розмові термін logos, тобто «слово». Таким чином, Піррон, згідно Енезідему і Діогену Лаертському, пояснює необхідність безмовності: жодна «прикмета»-reithei речі не є абсолютною і однозначною, кожному слову, що описує той або інший предмет, можна протиставити інше, яке буде заперечувати попередній опис, але стосуватися тієї ж речі. Для Піррона і наступного покоління античних скептиків основними темами філософствування були, з одного боку, суперечності між словесними «прикметами» речі і, з іншого боку, неможливість однозначної або одиничної відповідності слова предмету. Цей уривок цікавий, у першу чергу, тим, що ця тема позначена за допомогою reithei — малопоширеного поняття, яке найчастіше розуміється як «твердження про предмет», що значно спрощує смисл reithei — словесної оболонки речі — того, що суперечливим чином демонструє нам річ. Наприклад, Р. Ріхтер, коментуючи даний фрагмент, прямо говорить про твердження, якому може бути протиставлене протилежне твердження [4, с. 33]. Тут Ріхтер розглядає два уривки з Енезідема (відповідно, *Diog. Laert. Vit. Phil IX.11.78 i IX.11.106*) як один пасаж. Це об'єднання і дозволяє тлумачити reithei як «твердження»: другий уривок він перекладає таким чином: «І Енезідем ... говорив, що згідно пірронівському вченню про суперечність нічого не можна стверджувати (orizein dogmatikōs)» [див.: 4, прим. 78 до 1-го розділу]. У цьому випадку твердження або «догматичне визначення» (якщо буквально переводити orizein dogmatikōs) розуміється інтерпретатором як пояснення до reithei. У контексті нашого розгляду, ці поняття є різними і незалежними одне від одного: якщо reithei («переконливість», словесна прикмета) означає, у найзагальнішому сенсі, щось, що може бути сказано про річ, то «твердження» вказує на конкретну реалізацію можливості сказати щось про предмет або спосіб, манеру позначення.

Трете джерело, про яке говорить Діоген Лаертський, це уривки з творів Тімона Фліунтського — учня Піррона. Зовсім несхожий на свого вчителя Тімон відіграв провідну роль у справі розповсюдження і збереження вчення Піррона, а також у створенні образу Піррона як незрівнянного наставника на життєвому шляху. Основними скептичними творами Тімона вважаються «Силли» (сатирична поема, що висміює практично всіх філософів, окрім, зрозуміло, Піррона і мислителів, яких Тімон розглядав як його попередників), «Indalmoi» або «Образи» і великий прозаїчний уривок, що переказує філософську програму Піррона, — цей виклад, відомий як «фрагмент Аристокла», вже згадувався і обговорювався вище. Діоген Лаертський наводить дві цитати з поетичних творів Тімона — «Силл» і «Образів»: «Старче Пірроне, звідки і як вигадав ти спосіб / Скинуги з шиї ярмо пустомислених думок софістів / І відмовитися від пут обману і усіякої віри? / Не цікавився ти, які над Грецією вітри / Дмуть, звідки, куди, і якою спрямовані силою» [2, с. 353]. Образ пірронівської філософії, що створюється тут Тімоном, вочевидь, слід назвати «негативним» — ми дізнаємося, від чого відмовився Піррон на шляху свого учення, і що не повинне впливати на роздуми скептика. По-перше, це «думки» (doxa) — поширений концепт грецької філософії, навколо якого склалася певна традиція тлумачення, зокрема у Платона, doxa як недостовірне знання протиставляється epistēmē (знанню істинному) — у даному випадку, Тімон говорить про софістичні думки, тобто про таку doxa, яка є результатом справленого враження, привнесеної думки. По-друге, Піррон позбавляється від «ярма омани» (apatē). Тімон ніяк не прояснює смисл даної фрази, найімовірніше, вона не має спеціального скептичного значення і брехня, з деяким відтінком нездійсненого очікування, означає ту ж брехню, якою обманюються всі, незалежно від філософських переконань. У цьому ж рядку присутнє поняття reitō, перекладене у цьому випадку як «віра». Такий переклад

створює атмосферу, що нагадує релігійне міркування, але, якщо брати до уваги енезідемівське слововживання, то загальний смисл рядка конструюється трохи інакше — як позбавлення від необхідності говорити про щось, як звільнення від тенет слів. Пірронівську відчуженість від «думок», «омани» і «віри-реїтō» Діоген Лаертський називає бездіяльністю (*apragmosunē*), іншими словами — неучастю в навколишньому клопоті.

Другий уривок менш цікавий для нашого обговорення, оскільки виражає лише захоплення, яке Тімон відчуває до свого вчителя: «Мудрий Пірроне, усім серцем своїм я волю почути / У смертній частці людській як зумів ти знайти / Образ бога, який веде в безтурботнім спокої» [2, с. 353].

Слід зазначити, що жодне трактування Піррона не матиме завершеного і несуперечливого вигляду, оскільки, зрештою, усе визначається вільним вибором джерел і тими наголосами, які обирає інтерпретатор. Розглядаючи виклади Діогена Лаертського і Аристокла, ми можемо переконатися у тому, що основною проблемою тлумачення є відсутність нормованого термінологічного апарату — декілька понять можуть мати однакове значення, і вільно заміщувати одне одне. Крім того, певних труднощів для дослідника завдає те, що особливості свідоцтв про Піррона не дозволяють чітко відрізнити його учення від філософських концепцій учнів. Таким чином, питання про філософську мову Піррона залишається відкритим для подальшого обговорення.

Література

1. Греческая философия: в 2 т. — Т.2 / Под ред. М. Канто-Спербер. — М.: Греко-латинский кабинет Ю.А. Шичалина, 2008. — 978 с.
2. *Диоген Лаэртский*. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Пер. с древнегреч. М. Л. Гаспарова. — М.: Мысль, 1986. — 751 с.
3. *Лосев А. Ф.* Диоген Лаэртский — историк античной философии. — М.:

Панорама історико-філософської думки

Наука, 1981. — 192 с. **4.** *Pихтер Р.* Скептицизм в філософії / Пер. с нем. В. Базарова, Б. Столпнера. — СПб.: Шиповник, 1910. — 370 с. **5.** *Секст Емпирик.* Сочинения в двух томах. Т. 2. / Вступит. статья и пер. с древнегреч. А.Ф. Лосева. — М.: Мысль, 1976. — 421 с. **6.** *Bett R. Pyrrho, his Antecedents, and his Legacy.* — Oxford: Oxford University Press, 2000. — 264 p. **7.** *Hankinson R.J. The Sceptics.* — London & New York: Routledge, 1995. — 376 p. **8.** *Stroud B. The Significance of Philosophical Scepticism.* — New York: Oxford University Press, Clarendon Press, 1984. — 277 p.

Надійшла до редакції 19.11.2008 р.

Ольга Головченко

ГОЛОВЧЕНКО Ольга Віталіївна — кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних наук Міжгалузевого інституту управління (м. Київ). Сфера наукових інтересів — історія філософії, етика та естетика, діловий етикет.

ОПТИМІЗМ І ПЕСИМІЗМ В ЕТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ М.Я. ГРОТА, А. ШВЕЙЦЕРА, Н. АББАНЬЯНО

В етичних вченнях багатьох вітчизняних і зарубіжних філософів важливе місце посідає роль і значення моральності в розвитку суспільства. Нерідко це питання пов'язується з такими станами суспільства як прогрес і регрес. Однак лише в деяких мислителів воно виходить у сферу формування таких духовних настроїв людства як песимізм і оптимізм.

Одним із перших у вітчизняній філософії це питання було поставлено М.Я.Гротом. Він відзначав відмінність